

УДК 347.962

Микола ОНИЩУК,
ректор Національної школи суддів України, доктор
юридичних наук, заслужений юрист України

НЕ ПРОТЕКЦІЯ, А НАЛЕЖНА СУДДІВСЬКА КВАЛІФІКАЦІЯ ТА ОСВІТА МАЮТЬ БУТИ ГАРАНТІЄЮ КАР'ЄРНОГО ЗРОСТАННЯ

Підготовка висококваліфікованих і високоморальних кадрів для судової системи України, загальнодержавна за значенням, має на меті підвищення якості здійснення правосуддя та довіри суспільства до судової влади.

Понад 20 років у країні триває дискусія про судову реформу. Переважно увага акцентується на суддівській незалежності. Ставилось питання про те, як її досягти, які зміни необхідні в судоустрої та порядку призначення і звільнення суддів тощо.

Водночас не приділялася належна увага питанням, які є надзвичайно важливими для якості судочинства та повернення довіри до суду, – дисциплінарної відповідальності та суддівської освіти. Як відомо, якісна освіта є важливим кроком до того, що в систему прийде висококваліфікований, підготовлений суддя. І прийде не за чиеюсь протекцією, а буде відібраний за об'єктивними конкурсними критеріями. Два компоненти – дисципліна та освіта – більш визначальні, ніж те, якою буде судова система: три- чи чотириланковою, яким буде порядок призначення та звільнення суддів. Якісна освіта та дієвий механізм відповідальності є запорукою запобігання можливим зловживанням з боку судді.

Зважаючи на це, протягом 2014 року Національною школою суддів України (далі – НШСУ; Школа) були підготовлені пропозиції до Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Нарешті, ці важливі питання, що реально впливають на стан справ у судочинстві, знайшли своє відображення в змінах до Закону «Про судоустрій і статус суддів», які було внесено парламентом 12 лютого цього року Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» [1].

Перше й дуже важливе досягнення – зміна законодавчого регулювання в питаннях суддівської освіти. Національна школа суддів України домоглася (і нас у цьому підтримали глава держави, парламент) істотних змін правил доступу до професії у частині спеціальної підготовки кандидатів.

На міжнародних форумах, науково-практичних конференціях, на кожному заході, на якому була заявлена тема суддівської освіти, Національна школа суддів України наголошувала на тому, що термін спеціальної підготовки кандидатів має становити щонайменше 18 місяців. З огляду на наявний рівень загальної підготовки випускників юридичних вишів, а також зважаючи на строки підготовки кандидатів на посади суддів у країнах Європейського Союзу, ми вважали шість місяців навчання недостатнім часом для спеціальної підготовки майбутнього судді.

Так, найдовший строк навчання кандидатів на посаду судді у Нідерландах – шість років, а найменший строк у Грузії – 14 місяців.

З огляду на скрутне економічне становище у нашій країні був прийнятий компромісний варіант – навчання протягом 12 місяців. Це також прогрес, адже термін спецпідготовки збільшився удвічі. На нашу думку, висока професійна кваліфікація, компетентність судді – це вже 50 % його незалежності.

Також законодавець підтримав нашу пропозицію, щоб спеціальну підготовку здійснювала виключно Національна школа суддів України. Відтепер це відбуватиметься централізовано у Києві, а не так, як було раніше: Школа відповідала лише за організацію підготовки, а навчання проходило у вищих навчальних закладах різних міст. Але це йшло врозріз із європейською правовою традицією, згідно з якою підготовкою суддів має займатись автономна установа в системі судової влади. Вищі юридичні навчальні заклади, підпорядковані органам виконавчої влади, не можуть мати жодного стосунку до системи підготовки майбутніх суддів.

До того ж із Закону вилучено таке поняття, як «навчання за заочною формою». Зазначу, що у 2013 році 630 кандидатів на посаду судді пройшли спецпідготовку. Дві третини претендентів навчалися заочно, тому невідповідно 20 % тих, хто складав кваліфікаційний іспит, його не подолали. Слід зауважити, що світу не відома практика заочної підготовки кандидатів на посаду судді. Ця форма більш властива підвищенню кваліфікації, яке може відбуватися дистанційно за допомогою відеоконференцзв'язку тощо. Але спеціальна підготовка – це щоденне особисте спілкування тренера (викла-

дача) й майбутнього судді та його стажування безпосередньо в суді для набуття практичних навичок.

Варто зазначити, що нині Національна школа суддів України переглядає програму спеціальної підготовки, щоб кращі правники, які подолають відбірковий іспит, за річний термін могли отримати необхідні знання та навички суддівської професії. Тобто завдання Школи – не давати другу вищу освіту, не виправляти вади вищих юридичних навчальних закладів щодо наданих теоретичних знань, а навчати бути суддею та передати відповідні навички суддівської діяльності. Тому левову частку спеціальної підготовки, близько 75–80 %, становитимуть практичні заняття: вирішення кейсових справ, участь у модельних судових засіданнях, робота в малих групах, стажування у судах різної спеціалізації, органах прокуратури та досудового розслідування, адвокатських об'єднаннях, установах пенітенціарної системи. Кандидати на посаду судді навчатимуться написанню судових рішень; застосуванню практики Європейського суду з прав людини; проведенню допитів свідків та експертів; оцінюванню доказів; підтримуванню зв'язків із представниками засобів масової інформації; отримають знання щодо адміністрування в суді тощо.

Друге, не менш важливе досягнення – зміна доктрини суддівської освіти. За ініціативою Національної школи суддів України розроблена та схвалена, в тому числі експертами Ради Європи, Концепція національних стандартів суддівської освіти [2]. Цей документ став для нашої установи дорожньою картою.

Національні стандарти суддівської освіти базуються на ключових цінностях Національної школи суддів України, відображених у її Стратегічному плані розвитку на 2014–2018 роки, схваленому Вищою кваліфікаційною комісією суддів України 11 жовтня 2013 року. Такими цінностями є: професіоналізм, ефективність, лідерство та співпраця, відповідальність і добросовісність, морально-етичні принципи та інноваційність. Основний наголос у документі робиться на тому, що і спецпідготовка, і підвищення кваліфікації діючих суддів мають бути кардинально змінені з точки зору форм та змісту навчання всіх категорій слухачів НШСУ [3].

Так, у підготовці мають активно використовуватись інтерактивні методи навчання. Викладач повинен не просто читати лекції, а використовувати презентації, організовувати взаємодію слухачів, їх роботу в групах, проводити тренінги, колоквіуми та застосовувати інші практично орієнтовані методи освіти. Читання класичних лекцій має відійти в минуле, адже вони не дають належного рівня засвоєння матеріалу. А от за допомогою інтерактивних методів навчання засвоєння матеріалу може досягати близько 60–80 %.

Третє досягнення – нові напрями суддівської освіти. Зокрема, це психологічна підготовка як кандидатів на посаду судді, так і діючих суддів. Ме-

тою такої підготовки є розвиток та поглиблення професійно важливих, моральних, етичних й ділових якостей, забезпечення психологічної готовності майбутніх суддів до суддівської діяльності, а також забезпечення профілактики професійної деформації і недопущення розвитку синдрому професійного вигорання серед діючих суддів. Результати анкетувань слухачів НШСУ свідчать, що навчальні курси з психології є надзвичайно популярними та корисними.

Нині багато говорять про тиск на служителів Феміди. Спеціального курсу, який би стосувався питання запобігання тиску на суддів, немає. Та є складові, які допоможуть судді правильно відреагувати на складну ситуацію, захистити себе від намагань впливу на нього. Цьому допомагають курси із судової етики, які включають питання комунікації між суддями, між колективом та головою суду, між суддями й суспільством. Для суддів передбачені лекції, які дають можливість оволодіти інструментами протидії тиску, боротьби з корупцією, навичками психологічної витримки, стресостійкості. З метою надання професійно-психологічної підтримки суддям та працівникам апарату судів з квітня 2015 року в Національній школі суддів України розпочав роботу кабінет психолога.

Нещодавно набрав чинності Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», яким передбачена річна спеціальна підготовка претендентів на посаду судді. Особи, які приймають для себе рішення стати суддею, йдуть до Національної школи суддів України цілеспрямовано, у них стали професійні наміри. На час проходження спеціальної підготовки вони звільняються з постійного місця роботи. Залишаючи місця своєї професійної діяльності: адвоката, прокурора, слідчого, юрисконсульта, помічника судді, – вони роблять свідомий вибір, і ми впевнені, що охочі вершити правосуддя не ризикнуть невдало розпорядитися часом і зусиллями, витраченими на спеціальну підготовку, щоб потім не скласти кваліфікаційного іспиту, а отже, втратити шанс стати суддею. За річний термін спеціальної підготовки Національна школа суддів України зможе надати претендентам знання, достатні для подолання кваліфікаційного іспиту.

Водночас відповідно до законодавчих змін кандидат на посаду судді вважається таким, що не склав іспиту, якщо набрав менше 75 % максимально можливого балу. Це доволі високий бар'єр.

Особи, які успішно склали кваліфікаційний іспит, зараховуються до резерву на заміщення вакантних посад. Оскільки згідно з положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» результати кваліфікаційного іспиту дійсні протягом трьох років, претенденти, які успішно його склали та перебувають у резерві, можуть реалізувати своє право на заняття посади судді шляхом участі в конкурсі на заміщення відповідної вакансії.

Але, на моє переконання, не зовсім правильно, коли така лава запасних, а це нині близько 800 потенційних суддів, не відповідає прогнозованим по-

требам у заміщенні вакансій. Дійсно, багато тих, хто пройшов спеціальну підготовку в 2013 році, дотепер не стали суддями. Вища кваліфікаційна комісія суддів України врахує цей досвід і внесе певні корективи у планування добору суддівських кадрів з урахуванням реального стану речей.

Очевидно, варто взяти до уваги те, що за результатами кваліфікаційного оцінювання, люстраційних процесів значна частина суддів або добровільно, або примусово залишить свої посади. Таким чином, люстрація та атестація трохи прискорять рух черги резервістів і зменшать ризик втрати ними професійної придатності.

Новелою Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» є проведення регулярного кваліфікаційного оцінювання суддів. Але якщо навіть суддя і не впорається з первинним кваліфікаційним оцінюванням у формі іспиту, то Національна школа суддів України має надати йому можливість пройти необхідне додаткове навчання, щоб підготуватися для повторного складання іспиту. До того ж проведення такого оцінювання покладає на Школу виконання додаткових функцій – розроблення тестових завдань для суддів усіх рівнів та спеціалізації. І хоча оцінювання проводитиме Вища кваліфікаційна комісія суддів України, нашим завданням є науково-методичне забезпечення цього процесу. У Національній школі суддів України є досвід такої роботи, хоча до цього часу ми розробляли завдання тільки для кандидатів на посаду судді та для суддів, які мали намір перевестися до іншого суду.

Нині йдеться про складання відповідного іспиту суддями касаційних судів. У зв'язку із цим виникає низка складних завдань щодо рівня когнітивності, критеріїв складності тесту тощо. Ми залучаємо до цієї роботи представників міжнародних інституцій та розраховуємо, що в співпраці з ними вдасться надати Вищій кваліфікаційній комісії суддів України відповідні інструменти, які б дали можливість виявити некваліфікованих суддів.

До речі, європейські країни не знають такого явища, як складення іспиту на знання права суддями касаційної інстанції [4]. Це українське ноу-хау. Адже вже сам доступ до посади судді касаційної інстанції передбачає, що це мають бути кращі з кращих. Якісна оцінка професійної діяльності суддів, яка ретельно аналізується, є єдиним і головним критерієм того, чи може він відправляти правосуддя в касаційній інстанції. Якщо в суддівському досьє зазначається про велику кількість скасованих рішень, суддівських помилок, про наявність дисциплінарних стягнень чи то відсутність належного суддівського досвіду, то така особа не може стати суддею касаційної інстанції.

Також Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» уведена додаткова функція Національної школи суддів України – проведення курсів навчання суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Сьогодні Національна школа суддів України і Вища кваліфікаційна комі-

сія суддів України працюють у тандемі. У нас спільне завдання і розуміння того, як домогтися змін у системі суддівської освіти. Добре, що комісія розглядає себе не як орган адміністрування, оскільки сучасна європейська практика свідчить про те, що заклади суддівської освіти мають бути автономними, але водночас працювати під наглядом органів судової влади.

Так, на нещодавній зустрічі членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України і ректорату Національної школи суддів України були обговорені завдання, які стоять перед Школою у світлі, зокрема, й нинішніх законодавчих змін. Ми відчули позитивну реакцію та підтримку з боку Комісії кроків, які здійснює Національна школа суддів України в питаннях реформування суддівської освіти.

Завдяки змінам, внесеним до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», вдалося відійти від формального підходу до підвищення кваліфікації працюючих суддів. Запровадження системи оцінювання викладачем НШСУ того, як той чи інший суддя пройшов підготовку, насамперед у формі тренінгових занять, – це крок уперед. Раніше судді просто заповнювали анкету, в якій оцінювали якість пройденого навчання та викладання.

Новий вид контролю – оцінювання викладачем слухачів – допоможе краще зрозуміти, як засвоїв суддя матеріал, а висновок викладача долучатиметься до суддівського досьє. Раніше в сертифікаті зазначалося, що суддя прослухав той чи інший курс. Відтепер буде зрозуміло, чи здобув він нові знання та як його навчання оцінює викладач. Кожний суддя сам для себе визначає потребу в професійному зростанні. Є судді, які прагнуть зробити кар'єру, вони не тільки активно проходять обов'язкову підготовку, а й залюбки беруть участь у заходах щодо періодичного навчання – конференціях, семінарах, колоквіумах, тренінгах. До того ж вони можуть самостійно підвищувати кваліфікацію, знайомлячись із практикою Європейського суду. Деяких суддів може задовольняти проходження лише обов'язкового навчання. Вони не вбачають необхідності в додатковій освіті, бо не планують рухатися вгору кар'єрними сходинками. Ми не можемо примусити суддю відвідувати більше заходів для його самоосвіти. Наявність сертифікатів сама по собі не є свідченням належного рівня суддівської освіти. Хоча якщо суддя був активним та відвідував заняття з метою отримати нові знання і прагнув стати більш професійно підготовленим, то очевидним буде й результат. Тому немає прямої залежності рівня знань від кількості отриманих сертифікатів.

Не секрет, що в минулому кар'єра судді не повною мірою залежала від якості його знань і кваліфікованості. Необхідно було мати протекцію, бути, так би мовити, в політичному тренді. Це девальвувало значення суддівської освіти та кваліфікованості в цілому. Суддя місцевого суду міг дуже швидко отримати посаду в апеляційній чи касаційній інстанції. Система добору суддів та їх професійне зростання, передбачені новою редакцією Закону, це ви-

ключають. Не протекція, а належна суддівська кваліфікація та освіта мають бути гарантією кар'єрного зростання.

Раніше до тих осіб, хто не отримав сертифіката, мали застосовувати дисциплінарні засоби мотивації, наприклад, позбавлення премії чи інші грошові стягнення. Така необхідність відпаде. Адже відтепер у суддівському досьє лежатиме анкета викладача, в якій буде оцінка того, як суддя пройшов навчання. Коли Вища кваліфікаційна комісія суддів України вирішуватиме питання кар'єри (переведення до суду іншого рівня чи іншої спеціалізації, обрання безстроково), то не останню роль у цьому відіграватиме оцінка. Суддя, який отримає не дуже позитивні відгуки, вочевидь, не матиме високих шансів у боротьбі за посаду. Адже його конкуренти можуть мати вищий рівень знань. Тому необхідність у застосуванні фінансових інструментів відповідальності за байдуже ставлення до підвищення кваліфікації відпадає.

У 2014 році Національна школа суддів України вперше провела підготовку володарів мантий з вищих спеціалізованих судів. Адже закон не робить винятку в частині необхідності підвищення кваліфікації суддів касаційної інстанції. Тому Національна школа суддів України зобов'язана запропонувати і суддям вищих спецсудів відповідні програми для підвищення кваліфікації. Коли Школа запросила суддів вищих спеціалізованих судів пройти підготовку, ми відчули певний скептицизм з їхнього боку. Водночас розуміючи, які саме знання їм потрібні, залучили для викладання відомих учених, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суддів Конституційного Суду України, провідних адвокатів та ін. Запропонована програма навчання їх зацікавила, судді були приємно вражені тим, що це може бути корисним для них, хоча, звісно, є й певні недоліки, і ми про них знаємо.

Наразі Національна школа суддів України приступила до розробки програми підготовки суддів Верховного Суду України. За підтримки проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та координатора проєктів ОБСЄ в Україні плануємо запросити як лекторів членів Венеціанської комісії, очільників верховних судів інших країн, суддів Європейського суду з прав людини, європейських експертів. Судді Верховного Суду України, які проходять підготовку, зможуть поставити запитання викладачам з актуальних проблем і отримати змістовні та кваліфіковані відповіді на них.

Завдяки окресленим напрямам діяльності Національна школа суддів України намагається допомогти суддям стати високопрофесійними, надавши їм необхідні знання, сприявши набуті відповідні вміння та навички.

Перелік використаних джерел

1. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 року №192-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/192-19>.

2. Концепція національних стандартів суддівської освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsj.gov.ua/ua/about/symbols/>.

3. Стратегічний план розвитку Національної школи суддів України на 2014–2018 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nsj.gov.ua/files/1396344402strategic_%20plan_15_18.pdf.

4. Оніщук М. Атестація суддів: як це розуміють у Європі / М. Оніщук // Юридичний вісник України. – 2015. – № 5(1022). – С. 3.

ОНИЩУК М. Не протекція, а належна суддівська кваліфікація та освіта мають бути гарантією кар'єрного зростання.

У статті аналізуються зміни законодавчого регулювання в питаннях суддівської освіти, висвітлено стан та перспективи розвитку Національної школи суддів України у світлі нинішніх законодавчих змін. Особлива увага приділяється організації та проведенню спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді.

Ключові слова: судова реформа, суддівська освіта, суддівська кваліфікація, суддівське досьє, спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді, кваліфікаційний іспит, Національна школа суддів України.

ОНИЩУК Н. Не протекция, а надлежащая судейская квалификация и образование должны быть гарантией карьерного роста.

В статье анализируются изменения законодательного регулирования в вопросах судейского образования, отражено состояние и перспективы развития Национальной школы судей Украины в свете нынешних законодательных изменений. Особое внимание уделяется организации и проведению специальной подготовки кандидатов на должность судьи.

Ключевые слова: судебная реформа, судейское образование, судейская квалификация, судейское досье, специальная подготовка кандидатов на должность судьи, квалификационный экзамен, Национальная школа судей Украины.

ONISCHUK M. Not the protection, but the proper judicial qualifications and education should guarantee career.

This article analyzes the changes of the legal regulation in judicial education matters. The status and prospects of the National School of Judges of Ukraine in the context of current legislative changes are highlighted. Special attention is given to organizing and conducting special training of judicial candidates.

Key words: judicial reform, judicial education, judicial qualification, judicial dossier, special training for the candidates, qualification exam, the National School of Judges of Ukraine.